

ЛІТВІНОВА І. Ф.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
(Навчально-науковий юридичний інститут
Національного авіаційного університету)

УДК 343.2

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА У СИСТЕМІ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

У роботі досліджено обмеження права особи на недоторканність житла у системі заходів кримінального процесуального примусу. Уточнено поняття «заходи, які обмежують право особи на недоторканність житла». Встановлено, що такі заходи мають застосовуватися уповноваженими органами (посадовими особами) щодо визначеного у законодавстві кола осіб із метою попередження і припинення неправомірних дій, виявлення і закріплення доказів, а також успішного вирішення завдань кримінального судочинства. Зміст досліджуваної категорії заходів полягає у тимчасовому обмеженні можливостей особи щодо реалізації права на недоторканність житла відповідно до загальних принципів обмеження прав та свобод особи. Встановлено, що перспективними напрямками подальших досліджень є формування та науковий аналіз переліку заходів, які обмежують право особи на недоторканність житла.

Ключові слова: кримінальний процесуальний примус, недоторканність житла, обмеження права особи.

В работе исследованы ограничения права человека на неприкосновенность жилища в системе мер уголовного процессуального принуждения. Уточнено понятие «меры, которые ограничивают право человека на неприкосновенность жилища». Установлено, что такие меры должны применяться уполномоченными органами (должностными лицами) в отношении определенного в законодательстве круга лиц в целях предупреждения и пресечения правонарушений, выявления и закрепления доказательств, а также успешного решения задач уголовного судопроизводства. Содержание исследуемой категории мероприятий заключается во временном ограничении возможностей личности по реализации права на неприкосновенность жилища в соответствии с общими принципами ограничения прав и свобод личности. Установлено, что перспективными направлениями дальнейших исследований является формирование и научный анализ перечня мероприятий, которые ограничивают право человека на неприкосновенность жилища.

Ключевые слова: уголовное процессуальное принуждение, неприкосновенность жилища, ограничения права человека.

In work restrictions of the right of the person to inviolability of dwelling in system of measures of criminal remedial compulsion are investigated. The notion of “measures that restrict a person’s right to the inviolability of the home” is specified. It is established that such measures should be applied by authorized bodies (officials) in relation to the range of persons defined in the legislation with a view to preventing and suppressing wrongful acts, identifying and consolidating evidence, and also for successfully solving the tasks of criminal proceedings. The content of the category of

activities under investigation consists in the temporary restriction of the individual's abilities to realize the right to inviolability of the home in accordance with the general principles of limiting the rights and freedoms of the individual. It is established that promising areas for further research are the formation and scientific analysis of the list of activities that limit the human right to the inviolability of the home.

Key words: *criminal procedural coercion, inviolability of home, restriction of human rights.*

Вступ. У сучасній правовій доктрині недоторканність житла чи іншого володіння не є абсолютною. Як зазначає у власному дослідженні І.Ф. Літвінова, у більшості наявних у світі правових систем закріплення цього принципу супроводжується певними уточненнями. В окремих випадках, передбачених законом, допускається проникнення в житло чи інше володіння без згоди осіб, які його займають [1, с. 12].

У випадку, коли суспільні інтереси зумовлюють необхідність втручання держави у сферу прав особи загальний принцип недоторканості житла певним чином обмежується. Зважаючи на те, що найбільш суспільно небезпечним діянням є злочин, відповідно, боротьба з ними вимагає найбільш рішучих заходів примусового характеру. Тому саме кримінальне судочинство у своєму арсеналі використовує суворі, в аспекті обмеження прав осіб, заходи примусу [1, с. 13].

Разом із тим конституційні норми щодо охорони права особи на недоторканність житла мають принципово важливе значення. Саме тому в КПК України [2] вони закріплені серед інших засад судочинства. Зокрема, ст. 13 КПК України [2] передбачено недоторканність житла чи іншого володіння особи: не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених КПК.

Незважаючи на виключну важливість окресленого кола питань, загалом проблематика обмеження права недоторканості житла залишається більше дослідженою у розрізі науки цивільного права [3, с. 147]. У науці кримінального процесу відповідні категорії розроблені значно менше.

Отже, є необхідність наукового дослідження обмеження права особи на недоторканність житла у системі заходів кримінального процесуального примусу, а також визначення за результатами аналізу перспективних напрямів подальших розвідок із досліджуваного питання.

Основою для формулювання загальних положень щодо недоторканності житла у кримінальному процесі є наукові розробки Ю.П. Аленіна, В.Г. Гончаренка, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевого, Н.С. Карпова, О.В. Капліної, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, В.Т. Малайренка, Ю.М. Мирошніченка, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, В.О. Попелюшка, Д.П. Письменного, В.В. Рожної, С.М. Смокова, Т.В. Садової, Л.Д. Удалової, В.П. Шибіка, М.Є. Шумила та інших вчених.

Серед робіт останніх років заслуговують на увагу дослідження Г.М. Куцкір («Засада недоторканості права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні» [5]) та А.Е. Руденко («Заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб» [4]).

Разом із тим у наявних наукових працях проблематика обмеження права особи на недоторканність житла у системі заходів кримінального процесуального примусу досліджена недостатньо. Отже, існує необхідність комплексного вивчення цього питання.

Постановка завдання. Основними завданнями, розв'язанню яких присвячена ця стаття, є:

1. дослідити обмеження права особи на недоторканність житла у системі заходів кримінального процесуального примусу;
2. визначити перспективні напрями подальших розвідок із досліджуваних питань.

Результати дослідження. Сучасний державний примус – це метод цивілізованої, процесуально оформленої, введеної у правові рамки об'єктивно репресивної діяльності,

яка є реакцією (відповіддю) на порушення чи загрозу порушення правових норм і зовнішнім впливом на поведінку конкретного суб'єкта [4, с. 15].

До системи заходів державного примусу входять, зокрема, заходи кримінально-процесуального примусу, що становлять передбачені кримінально-процесуальним правом дії та рішення компетентних органів (посадових осіб), що обмежують права інших учасників процесу поза їх волею [6, с. 288].

Як наукова категорія кримінально-процесуальний примус може бути охарактеризований як сукупність заходів державно-владного характеру, що викликають істотне, тимчасове обмеження прав і законних інтересів обвинуваченого, підозрюваного та інших учасників кримінального судочинства шляхом фізичної, психічної і моральної дії на них за наявності фактичних даних, які вказують на необхідність вживання цих заходів, на підставі винесеного компетентними посадовими особами рішення, з метою запобігання і припинення кримінально-процесуальних порушень, відновлення процесуальних правовідносин у сфері судочинства для досягнення його завдань [7, с. 137].

На думку З.З. Зінатуліна, кримінально-процесуальний примус – це метод державного впливу, що проявляється у правових обмеженнях особистісного, майнового та організаційного характеру учасників кримінально-процесуальної діяльності [8, с. 23].

А.А. Благодир пропонує визначення примусу у кримінальному процесі як методі кримінально-процесуальної діяльності, який полягає у формулюючому, нормативно закріпленому впливі визначених державних органів і посадових осіб на правосвідомість суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності незалежно від його волі, бажання, що передбачає для примушуваного загрозу чи дійсне настання негативних наслідків матеріального, морального чи організаційного характеру з метою забезпечення його належної поведінки і, як наслідок, виконання завдань кримінального судочинства [9, с. 9].

В.В. Рожнова вважає, що заходи процесуального примусу – це передбачені кримінально-процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, які застосовуються уповноваженими на те органами (посадовими особами), що ведуть процес, у чітко визначеному законом порядку щодо осіб, які залучаються до кримінально-процесуальної діяльності, з метою попередження і припинення їх неправомірних дій, виявлення і закріплення доказів, із метою успішного вирішення завдань кримінального судочинства [10, с. 11].

До складу заходів кримінального процесуального примусу зазвичай включають передбачені законом запобіжні заходи, які застосовуються слідчим, прокурором у межах власних повноважень або судом за наявності достатніх підстав вважати, що обвинувачений буде переховуватися від досудового слідства або суду чи перешкоджати об'єктивному розслідуванню та судовому розгляду справи, або буде продовжувати займатися злочинною діяльністю, а також для забезпечення виконання вироку. Крім того, до інших заходів процесуального примусу, які застосовуються слідчим, прокурором, судом із метою забезпечення передбаченого КПК України порядку розслідування і судового розгляду в кримінальних справах, відносять такі слідчі дії, як виїмка, обшук, арешт поштово-телеграфної кореспонденції та її виїмка, освідування, отримання зразків для порівняльного дослідження, утримання в медичному закладі з метою проведення стаціонарної експертизи [11, с. 45–47].

Існують також і інші підходи до класифікації заходів кримінального процесуального примусу.

Так, Л.М. Лобойко пропонує виокремлювати серед засобів кримінально-процесуального примусу запобіжні заходи та інші заходи процесуального характеру [12, с. 129].

Ю.Д. Лівшиц класифікує заходи процесуального примусу за такими групами:

- запобіжні заходи;
- заходи, спрямовані на виявлення, виїмку і закріплення доказів;
- заходи, які забезпечують порядок судового розгляду;
- заходи, які не можуть бути віднесені до жодної з попередніх груп [13, с. 5–6].

З.Ф. Коврига виокремлює:

- засоби запобігання, відносячи до них відібрання зобов'язання про явку, привід, затримання, розшук і етапування, відсторонення обвинуваченого від посади, заходи, які застосовуються до порушників порядку судового засідання;

- засоби забезпечення, в якості яких, на її думку, виступають обшук, виїмка, поміщення обвинуваченого або підозрюваного в медичний заклад [14, с. 29–30].

3.3. Зінатулін класифікує заходи кримінально-процесуального примусу за двома групами:

- спрямовані головним чином на попередження неналежної поведінки учасників кримінально-процесуальної діяльності;

- пов'язані переважно зі збиранням і дослідженням засобів кримінально-процесуального доказування.

У цій класифікації до першої групи входять всі запобіжні заходи, до другої групи – обшук, виїмка, освідування, поміщення обвинуваченого в медичний заклад, привід тощо [8, с. 12–13].

Разом із тим для цілей нашого дослідження найбільш цікавою є класифікація заходів кримінального процесуального примусу за наслідками їх застосування:

- заходи, які обмежують право на свободу і недоторканність особистості;

- заходи, які обмежують право недоторканності житла і право приватної власності;

- заходи, які обмежують право на таємницю листування;

- заходи, які пов'язані з обмеженням інших прав та інтересів особи [15, с. 28–29].

Зважаючи на наведену класифікацію, можемо дійти висновку, що заходи, які обмежують право особи на недоторканність житла, є підвидом заходів кримінального процесуального примусу з усіма властивими системі заходів кримінального процесуального примусу ознаками.

Разом із тим у науці кримінального процесу аналізу наукової категорії «заходи, які обмежують право особи на недоторканність житла» як підвиду заходів кримінального процесуального примусу приділена недостатня увага.

Наприклад у роботі І.Ф. Літвінової [1] отримано цілком обґрунтований висновок про те, обмеження права особи на недоторканність житла чи іншого володіння – це соціально зумовлена кримінально-процесуальна діяльність осіб, наділених спеціальною компетенцією, що відбувається на підставах і в порядку, встановлених законом і полягає в обмеженні самостійного суб'єктивного права особи, що охороняє її житло та інше володіння від протиправних проникнень із боку державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, гарантує збереження таємниці приватного життя в житлі чи іншому володінні, забезпечує додержання законності під час проведення слідчих та інших процесуальних дій у ньому, а також можливість відновлення порушених прав особи під час незаконного обмеження недоторканності житла чи іншого володіння [1, с. 14].

Також автор звертає увагу на те, що вирішення завдань кримінального судочинства із дотриманням балансу між обмеженням прав особи і необхідністю такого обмеження може бути досягнуто тільки за таких процесуальних критеріїв: 1) наявність законно та обґрунтовано порушеної кримінальної справи (крім випадків проведення огляду місця події до порушення кримінальної справи); 2) наявність підстав, передбачених законом; 3) наявність рішення відповідних посадових осіб у визначених законом випадках; 4) відповідність обсягу обмеження прав особи дійсній необхідності, що випливає з матеріалів справи [1, с. 14].

Однак І.Ф. Літвінова не робить цілком логічного наступного кроку та не надає у власному дослідженні визначення заходів, які обмежують право особи на недоторканність житла як підвиду заходів кримінального процесуального примусу.

Аналогічним чином, О.В. Музиченко у процесі наукового аналізу поняття, змісту та стандартів обмеження принципу недоторканості права власності в кримінальному процесі України формулює власне поняття «обмеження права у кримінальному процесі», під яким науковець пропонує розуміти «передбачене законом тимчасове звуження можливості здійс-

нення конкретних суб'єктивних прав окремих учасників кримінального провадження або інших осіб із боку суб'єктів, які проводять досудове розслідування та судове провадження» [3, с. 147].

На наступному етапі дослідження автор також формулює визначення «обмеження права власності» як «тимчасове звуження можливості здійснення правомочностей власника, які полягають в обов'язку власника утримуватися від будь-яких дій або терпіти дії з боку третіх осіб» [3, с. 147].

Однак поняття «заходи, які обмежують право власності у кримінальному процесі» О.В. Музиченко у власній роботі не було сформоване.

У процесі формування поняття «заходи, які обмежують право особи на недоторканність житла» як підвиду заходів кримінального процесуального примусу ми пропонуємо виходити із нижченаведених наукових положень.

По-перше, заходи, які обмежують право особи на недоторканність житла, у кримінальному процесі є одним із різновидів заходів кримінального процесуального примусу.

По-друге, вказані заходи передбачені кримінально-процесуальним законом та застосовуються на підставах і в порядку, встановлених законом. У першу чергу, йдеться про вимоги ст. 7 КПК України [2], відповідно до якої недоторканність житла чи іншого володіння особи визначена однією із загальних засад кримінального провадження, а також ст. 13 КПК України [2], згідно з якою, не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим судовим рішенням, крім випадків, передбачених цим Кодексом [2].

По-третє, заходи, які обмежують право особи на недоторканність житла, становлять сукупність конкретизованих у законодавстві дій та рішень (на відміну від діяльності у цьому напрямі загалом). Наприклад, порядок проведення обшуку деталізовано у ст.ст. 234–236 КПК України [2], в яких, зокрема, детально регламентовано як порядок прийняття відповідних рішень, так і порядок дій безпосередньо під час обшуку у житлі чи іншому володінні особи.

По-четверте, вказані заходи мають застосовуватися органами (посадовими особами), що наділені відповідними повноваженнями. Так, зокрема, згідно з ч. 1 ст. 233 КПК України [2], ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених ч. 3 цієї статті. Відповідно до ч. 3 ст. 233 КПК України [2], слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину.

По-п'яте, відповідні заходи мають застосовуватися щодо кола осіб, що визначені у законодавстві. Так, у процесі звернення слідчого за погодженням із прокурором, або прокурора до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку, у відповідному клопотанні мають міститися, зокрема, відомості про особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться (п. 6 ч. 3 ст. 234 КПК України [2]).

По-шосте, метою застосування заходів, які обмежують право особи на недоторканність житла, є попередження і припинення неправомірних дій, виявлення і закріплення доказів для успішного вирішення завдань кримінального судочинства. Наприклад, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ч. 1 ст. 234 КПК України [2]). Метою проведення огляду житла є виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 237 КПК України [2]).

По-сьоме, зміст відповідних заходів становить тимчасове обмеження можливостей особи щодо реалізації права на недоторканність житла. Сучасні науковці вважають, що право на недоторканність житла включає у себе певні елементи [16, с. 63]:

- житло чи інше володіння особи є недоторканим;
- ніхто не має права проникати в житло чи інше володіння всупереч волі особи, що в ньому проживає чи ним користується на законних підставах;
- проведення огляду, обшуку, виїмки та інших слідчих і процесуальних дій у житлі чи іншому володінні особи допускається не інакше як у порядку, встановленому КПК України;
- огляд житла чи іншого володіння може бути проведений за згодою особи, яка в ньому проживає чи ним користується на законних підставах, а за відсутності такої згоди – за вмотивованим рішенням суду;
- обшук і виїмка в житлі чи іншому володінні особи провадяться на підставі вмотивованого рішення суду (у невідкладних випадках огляд житла чи іншого володіння особи, а також обшук та виїмка в них можуть бути проведені без судового рішення, в порядку, встановленому КПК України).

По-восьме, окрему увагу варто звернути також на необхідність дотримання загальних принципів обмеження прав та свобод особи у процесі реалізації заходів, які обмежують право особи на недоторканність житла.

Серед таких принципів найчастіше називають:

- 1) принцип законності (будь-які обмеження прав та свобод мають бути передбачені законом);
- 2) принцип пропорційності (означає, що для досягнення певної мети органи державної влади не можуть накладати обмеження, які перевищують межі необхідності, що випливають із публічного інтересу);
- 3) принцип рівності (обмеження також мають застосовуватись без будь-якої дискримінації);
- 4) принцип підконтрольності суду (письмовий дозвіл суду має бути єдиною юридичною підставою для обмеження або позбавлення будь-яких прав особи, зокрема і права власності);
- 5) принцип тимчасовості (обмеження має певні часові рамки, початок такого обмеження пов'язаний із порушенням нормального стану речей у демократичному суспільстві, а закінчення таких обмежень – із його відновленням);
- 6) принцип можливості оскарження (кожному має бути гарантоване право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб стосовно обмеження прав і свобод) [3, с. 148].

З урахуванням викладеного, ми пропонуємо нижченаведене визначення досліджуваної категорії.

Заходи, які обмежують право особи на недоторканність житла, – це передбачені законом заходи кримінального процесуального примусу, які застосовуватися уповноваженими органами (посадовими особами) щодо визначеного у законодавстві кола осіб із метою попередження і припинення неправомірних дій, виявлення і закріплення доказів, а також успішного вирішення завдань кримінального судочинства та полягають у тимчасовому обмеженні можливостей особи щодо реалізації права на недоторканність житла відповідно до загальних принципів обмеження прав та свобод особи.

Висновки. За результатами дослідження обмеження права особи на недоторканність житла у системі заходів кримінального процесуального примусу нами було уточнено поняття «заходи, які обмежують право особи на недоторканність житла». Встановлено, що такі заходи мають застосовуватися уповноваженими органами (посадовими особами) щодо визначеного у законодавстві кола осіб із метою попередження і припинення неправомірних дій, виявлення і закріплення доказів, а також успішного вирішення завдань кримінального судочинства. Зміст досліджуваної категорії заходів полягає у тимчасовому обмеженні можливостей особи щодо реалізації права на недоторканність житла відповідно до загальних принципів обмеження прав та свобод особи.

З урахуванням отриманих результатів, основними напрямками розвитку положень цього дослідження ми вважаємо формування та науковий аналіз переліку заходів, які обмежують право особи на недоторканність житла.

Список використаних джерел:

1. Літвінова І.Ф. Соціальна обумовленість та загальні умови правомірного обмеження права особи на недоторканність житла чи іншого володіння / І.Ф. Літвінова // Адвокат. – 2009. – № 1. – С. 12–15.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. // Голос України. – 2012. – № 90–91 (зі змінами і доповненнями).
3. Музиченко О.В. Поняття, зміст та стандарти обмеження принципу недоторканності права власності в кримінальному процесі України / О.В. Музиченко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 15. – С. 146–148.
4. Руденко А.Е. Заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А.Е. Руденко. – К., 2015. – 212 с.
5. Куцкір Г.М. Засада недоторканості права власності: поняття, зміст і реалізація у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Г.М. Куцкір. – Одеса, 2015. – 22 с.
6. Смоков С.М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінально-процесуальному кодексі України / С.М. Смоков // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 628–632.
7. Мельников В.Ю. Понятие мер уголовно-процессуального принуждения и его виды / В.Ю. Мельников // Северо-Кавказский юридический вестник. – 2006. – № 2. – С. 126–138.
8. Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность / З.З. Зинатуллин. – Казань, 1981. – 136 с.
9. Благодир А.А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / А.А. Благодир. – К., 2009. – 19 с.
10. Рожнова В.В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В.В. Рожнова. – К., 2003. – 19 с.
11. Смоков С.М. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві / С.М. Смоков, К.Г. Горелкіна. – Одеса : Астропринт, 2012. – 152 с.
12. Лобойко Л. Кримінально-процесуальне право / Л. Лобойко. – К., Істина, 2005. – 350 с.
13. Лившиц Ю.Д. Меры процессуального принуждения в советском уголовном процессе / Ю.Д. Лившиц. – М.: Юрид. лит-ра, 1964. – 138 с.
14. Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальное принуждение / З.Ф. Коврига. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1975. – 172 с.
15. Еникеев З.Д. Меры процессуального принуждения в системе средств обеспечения обвинения и защиты по уголовным делам : [Учебное пособие] / З.Д. Еникеев. – Уфа, 1978. – 72 с.
16. Літвінова І.Ф. Щодо визначення поняття права особи на недоторканність житла чи іншого володіння / І.Ф. Літвінова // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 59–64.

